

Hornická osada ve Zlatohorském rudním revíru – „Erlitz“ nebo Altenberg

Josef Večeřa, Viera Večeřová

Od roku 1990 jsme prováděli terénní výzkumy v Jeseníkách, a zvláště v prostoru Zlatohorského rudního revíru, zaměřené na pozůstatky hornické činnosti. Tento výzkum byl doplněn i revizí dochovaných archivních pramenů a jejich srovnáním s terénní situací. Výsledkem byla navržená klasifikace hornických pozůstatků a jejich využití k relativnímu určování stáří (Večeřa 1999, 2004).

Během zkoumání hornických odvalů se nám podařilo pod hřbetem Příčné hory nalézt několik kamenných základů budov. Na některé z nich první upozornil již v roce 1942 W. Tietze. Nejdůležitějším objevem však byly dvě odpadní haldy, které poskytly množství nejrozličnější keramiky a také kovové předměty, datované do 14.–15. stol. (Brachtl–Večeřa 1999). Slibně se rozvíjející archeologický průzkum byl přerušeno předčasnou smrtí dr. Brachtla. Dále tedy pokračoval pouze průzkum morfologických tvarů a zpřesňování mapy zdejší oblasti. Při mělké sondáži do odvalů, ke zjištění typu materiálu, byla nalezena za přispění M. Plekance řada kovových předmětů, hlavně hornická železka a hřebíky. V letech 2003–2004 byla část starých dolů geodeticky zaměřena v rámci úkolu „Hornicko–ekologické zhodnocení zlatohorského rudního revíru po ukončení těžby a zpracování rud a prognóza jeho dalšího vývoje“ (GAČR č. 105/02/0692). Další nečekané objevy byly zjištěny při orientační sondáži zemním vrtákem. Podařilo se tak identifikovat několik vodních nádrží a řadu hald obsahujících materiál po úpravě rud. Následující příspěvek je shrnutím dosavadních znalostí zdejšího prostoru, které by mohly být vhodným základem k systematickému archeologickému průzkumu.

Oblast Starohoří (něm. Altenberg) se rozkládá na jz. svahu Příčné hory, na ploše asi 300 x 250 m. Můžeme ji rozdělit na několik částí. Pod hřbetem se táhne pruh výrazných propadlin směru SZ–JV, v místě výchozu nejbohatších částí ložiska. Od severozápadu jsou to Lange Pinge (1), vzniklá pravděpodobně povrchovou těžbou, Schäferpinge (2) – největší propadlina vzniklá pravděpodobně kombinací povrchové těžby a propadnutím dna do podzemních prostor, Mittelpinge I (3) a Mittelpinge II (4) – s příkrými stěnami vznikly pravděpodobně propadnutím podzemních prostor, a nejmenší Tiefepinge (5) vznikla zasutím úklonné jámy (ještě nyní je možné pozorovat část obdélníkového profilu jámy ve dně). Svah pod těmito propadlinami je pokryt množstvím odvalů a rozbrázděn řadou zářezů. Hrubě lze tento prostor rozdělit výrazným zářezem, který jde od Schäferpinge po spádnici (6). Jeho účel není znám, ale pravděpodobně se jednalo o povrchovou svážnou k dopravě rudy do údolí. Úroveň zářezu u Schäferpinge nám může naznačovat bázi povrchové těžby této pinky. Zářez by měl být starší než ze 14. stol., neboť je přerušeno řadou jam nad předpokládanou první dědičnou štolou, u nichž předpokládáme toto stáří (29). Jihovýchodně od něj převažují objekty spojené s těžbou (jámy, odvaly). Tento prostor byl předmětem podrobného geodetického zaměření. Severozápadně od zářezu je výrazně nerovný terén, bez jasně ohraničených hald, tvořený odpadem po zpracování rud, což bylo orientačně prokázáno zemním vrtákem.

Nápadným fenoménem v jv. části jsou výrazné zářezy, u nichž se nevědělo, zda se jedná o cesty, nebo o vodní kanály. Po detailním zaměření a nalezení kamenných základů dalších budov se přikláníme k tomu, že tyto zářezy jsou staré cesty. Stoupají šikmo svahem ve směru Z–V ve třech úrovních, vzdálených od sebe 40 m (7a–c). Místy dosahují hloubky přes 2 m. Poté se lomí do směru JV–SZ s rozestupem asi 60 m (8a–c). Tato část již není tak výrazná (terén je zde méně svažité, s četnými pozůstatky po těžbě nebo úpravě).

Komunikačně nejdůležitější byla asi cesta (8c), končící u nově objevené vodní nádrže pod Lange pinge (9). V centrální části, pod Schäferpinge, jsou dva zářezy rovnoběžné se zářezem jdoucím od Schäferpinge, které lze rovněž interpretovat jako cesty (10a,b).

Nad Langepinge byla zjištěna poměrně dlouhá souvislá zídka (ohrada?). Mezi ní a okrajem Langepinge se našlo několik stěpů ze 14.–15. stol. (P. Obšusta) (14). Na spodním okraji Langepinge v menší odpadní haldě (15), se našlo okolo 300 zlomků vrcholně středověké keramiky, včetně dvou fragmentů hornických kahanů (Brachtl–Večeřa 1999). Pod Langepinge (1) se nachází

dva reliкty na sucho stavěných zidek (11) a o něco níže obdél níková vodní nádrž, zanesená šedým mazlavým jílem s hojnými dřevěnými třískami (9). Vedle ní je halda nahrubo podrceného materiálu. Od tohoto objektu vede jedna z úvozových cest (8c) svahem, v němž byla pod cestou zjištěna další menší vodní nádrž, vyplněná okrem (12). Nad cestou leží náznak větší budovy – snad úpravny (13). Okolo ní prochází dílčí úvozová cesta (10b), která na lomu svahu mizí v místě základu další budovy (16). Cesta (8c) končí na plošině (17) u středověké jámy Kunstschacht – nejvýznamnější jámy zdejších dolů, která byla přístupovou do dolu ještě v 19. stol. Na plošině jsou reliкty nasucho vystavěných zdí a v severní části je odpadní halda, která poskytla přes 1000 kusů keramiky (hrnce, pokličky, třínožky, talíře), několik zlomků hornických kahanů, ale i hřebíky, několik hornických železek, železnorudná struska, dřevěné uhlí a zbytky zvířecích kostí (hospoda?). Materiál lze rámcově datovat do přelomu 14.–15. stol. (Brachtl – Večeřa 1999). Nad tuto haldu směřuje další krátká s–j. cesta po hraně zářezu plošiny (10a). Základy budovy, která se zde dají předpokládat, nejsou na povrchu patrné. Z plošiny pokračuje stará cesta ve směru cesty (8c), podél starého důlního pole (18), až k okraji dalšího důlního pole (19) a stáčí se kolem výrazné haldy hrubšího materiálu (20) u níž se nachází opět menší vodní nádrž, a napojuje se na spodní úvozovou cestu (7a). Mezi touto spojnici a reliкty cesty (8b) byly objeveny reliкty základů 3 domů a jednoho dvojdomu, oddělené zářezem starých štol (21).

Spodní úvozová cesta (7a) se zatáčí v místě další vodní nádrže (22), která je často ztotožňována s hřbitovem. Zemním vrtkem bylo zjištěno, že se jednalo o vodní nádrž, hlubokou 60 cm, jejíž dno bylo izolováno šedým jílem. Nádrž je pravděpodobně mladšího data než popisované středověké cesty a souvisí s blízkým, dnes již vyschlým pramenem, u něhož stojí kamenná pyramida Sv. Rocha (23) nebo mohla být napájena vodou povrchovým kanálem (24) z jámy Kunstschacht (17). Dnes je jeho pozůstatkem horizontální cesta s převýšením cca 4 m (vede po ní modrá turistická značka). V tomto případě by se mohlo jednat o vodní dílo z doby obnovy dolů na přelomu 15.–16. stol. nebo v 1. pol. 16. stol.

Východně od Tiefepinge (5) leží pod cestou zřetelný základ domu se vstupem (25), kterým začíná horní řada domů, lemující horní okraj velkých pinek. Východně od Mittelpinge I. se nachází méně zřetelný shluk asi 7 objektů (26). Mezi Mittelpinge I. a Schäferpinge je dobře zachovalý základ domu, na který poprvé upozornil již Tietze v roce 1942 (27). Řada domů je ukončena protáhlým základem nad Schäferpinge (28).

Celkem lze konstatovat, že v morfologii terénu je možné v oblasti starého rudního revíru Altenberg rozlišit kromě objektů souvisejících s těžbou (stará důlní pole (18, 19), četné jámy (5, 17, 29) a odvaly, pinky vzniklé jednak těžbou (1, 2) nebo propadem podzemních prostor (2–4) a úpravou rud (vodní nádrže 9, 12, 20, 22) i základy budov (kamenné základy kladené na sucho), které tvoří dva shluky. Jeden v centrální části (17, 21) tvořený 6 objekty a jednou velkou odpadní haldou, která poskytla množství archeologického materiálu z přelomu 14.–15. stol. Druhý shluk (25–28) je tvořen lineárně seřazenou skupinou 9 objektů v předpolí velkých pinek. Západně a sz. od Schäferpinge se nachází několik dalších roztroušených objektů (dva kamenné základy, několik kamenných zidek), které budou souviset spíše s těžbou a zpracováním rud. Kromě toho byla po obvodu Langepinge nalezena keramika umožňující datování zdejšího osídlení do vrcholného středověku.

Výše uvedená fakta jasně prokazují, že v oblasti starého důlního revíru Altenberg se nacházela ve středověku hornická osada. Otázkou zůstává, jak se tato osada jmenovala.

Stará pověst o objevení zdejšího zlatého ložiska zmiňuje rytíře Oda Erlitz, který na místě nálezu založil osadu a nazval ji po sobě – **Erlitz**, stejně jako první štolu, později nazývanou „Stará štola“. Když byli obyvatelé osady ohrožováni loupeživými posádkami z Edelštejnu a Koberštejnu, odstěhovali se a založili novou osadu v údolí Olešnice – dnešní Horní Údolí.

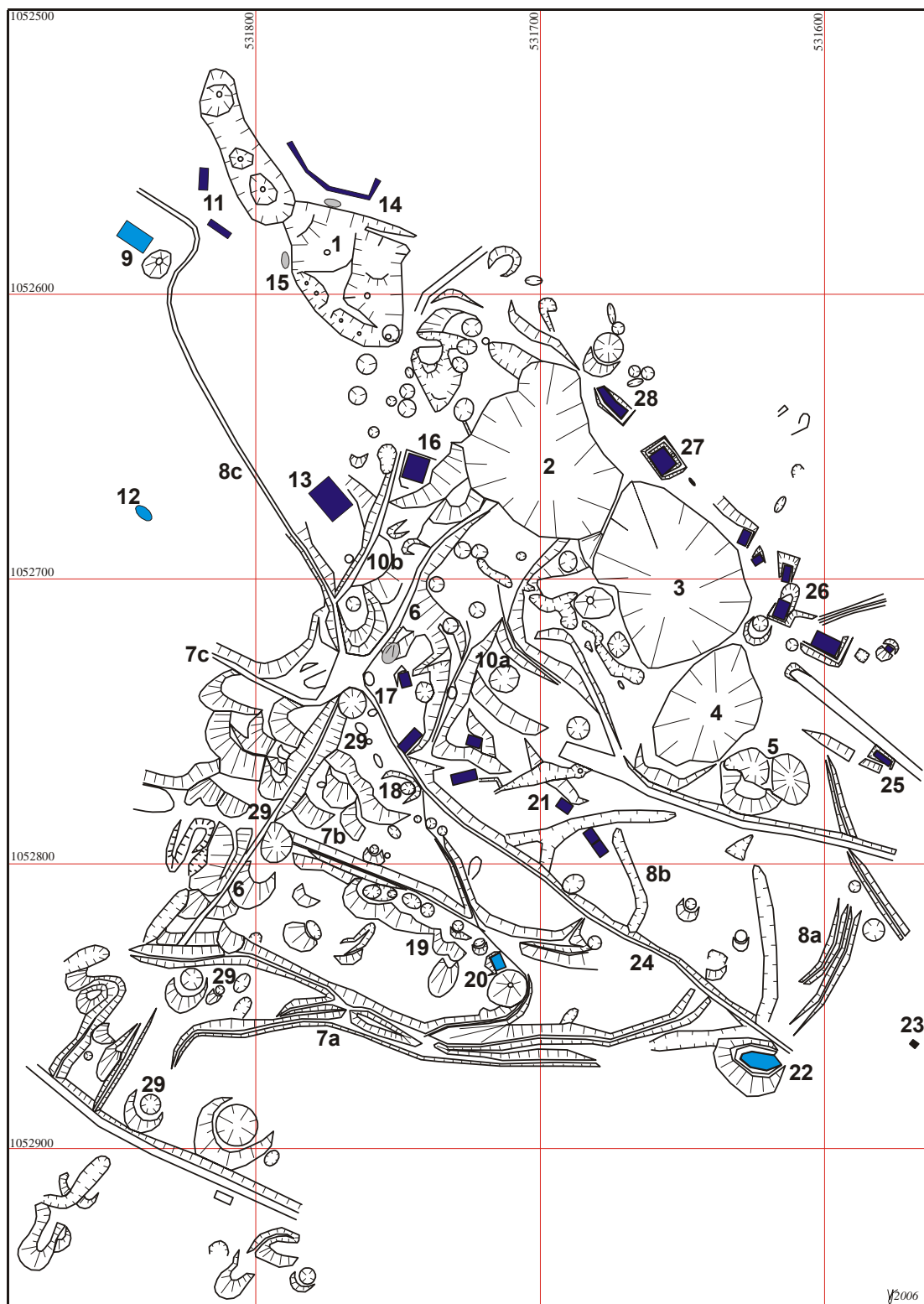
Při dělení Krnovska mezi knížata Hanuše a Mikuláše Opavské, v roce 1377 je poprvé jmenováno **Starohoří** (*an dem alten Berge*), v tomto případě spíše jako hornický nebo orografický termín (UK Praha, fond: rukopisy karton: sign.:XVI C7 inv.č. 4, str.4v–6) a při dělení Opavska mezi syny knížete Přemka Opavského v roce 1434 se poprvé objevuje další místopisný název a tím je **Dolní Olešnice** (*niznie Olsincze*) a doly ve Zlatých Horách (*Czukmantly*) a jiné na (*Starohorzy*) a doly na zlato na **Obirscharu** (*Obirssacze*) (UK Praha, fond: rukopisy, sign. XVI C7, inv.č. 506, str. 60). Označení Obirschar se pravděpodobně týká sv. svahu Příčné hory – oblasti kolem dnešního poutního místa Marie Pomocné. Starohoří a Dolní a Horní Olešnice (*Olsnitz*) jsou zmiňovány i v popisu hranic

Zlatých Hor nebo městských statutech města Zlatých Hor z let 1430–1450 (*Pfitzner 1924*).

Jméno podobající se označení Erlitz se objevuje až v roce 1477 v propůjčce dolů vratislavským biskupem Rudolfem z Rüdesheimu, který propůjčuje některým vratislavským měšťanům starý opuštěný důl ve zlatohorském pohoří, jmenovitě Starou štolu spolu s jámami neboli šachtami, které k této štole patří, což leží v **Erlechu** poblíže Zlatých Hor a nazývá se to **Obirczeche** (*Wutke 1900*). Nabízí se podobnost slova Erlitz – Erlech a Erle (olšoví) s původním názvem Horního a Dolního Údolí (Olsincze – Olssnic – Olešnice). Naproti tomu termín Altenberg byl použit spíše jako orografický termín nebo hornický, označující často nejen ve zlatohorském revíru původní místo nálezu rud a jako označení určité části rudního revíru je používán dosud. Přikláníme se tedy k označení osady jako Olšiny – Erlech. Po opuštění osady vznikly níže nové osady Dolní a Horní Olešnice, později Nieder a Ober Grund.

Literatura

- BRACHTL, Z.; VEČEŘA, J. (1999): Terénní archeologický průzkum středověkých důlních děl na Zlatohorsku (okr. Jeseník). – Přehled výzkumů; Arch. Úst. Akad. Věd České Rep. 39/1995–1996, s. 518–520. Brno
- PFITZNER, J. (1924): Geschichte der Bergstadt Zuckmantel in Schlesien bis 1742. – 296+71s, Zuckmantel
- VEČEŘA, J. (1999): Analýza povrchových tvarů vzniklých těžbou Au. – Miner.slov. 31/1999, č. 3–4, s. 309–312. Bratislava
- VEČEŘA, J. (2004): Povrchové pozůstatky po těžbě rud a jejich vyhodnocení. – Mediaevalia archaeologica 6/2004, s. 145–156. Praha–Brno–Plzeň

Obr. 1 Zlaté Hory – oblast rudního revíru s pozůstatky středověké hornické osady (popis objektů – viz výše)